

НАРОДНІ КАЛЕНДАРНІ СВЯТА ЧЕРНІГІВЩИНИ (ВЕСНЯНО-ЛІТНІЙ ЦИКЛ)

Людмила Костенко (м. Київ)

Одним із напрямків роботи науково-дослідного відділу Музею є польові дослідження. Вони орієнтують при створенні експозиції, а також під час підготовки народних свят, у тому числі – календарних. Виявлення нових етнографічних фактів та їх усебічний аналіз дає можливість визначити особливості формування та розвитку світоглядних уявлень і пов'язаних з ними вірувань українського народу.

Подані матеріали стосуються Чернігівщини, яка розташована на півночі Лівобережної України. Вони є результатом польових експедицій, здійснених автором у 2002–2004 рр. Для аналізу обрано свята весняно-літнього циклу, які пов'язані із пробудженням природи та активною землеробською діяльністю людини.

Сорок Святих, або, як на Чернігівщині кажуть, Сороки відзначають 22 березня. Для свята характерне поєднання двох знакових елементів: числа 40 (відповідно до сорока святих мучеників) та сороки – пташини, яка живе поруч із людськими оселями. У цей день у кожній родині готували ритуальну страву – вареники, кількістю 40 штук. У с. Перелюб Корюківського р-ну крім цього ще варили 40 яєць та викладали на полицю 40 “бульб”, з них починали садити город¹. Щодо сороки, на Сорок Святих вона має принести 40 гілочок для свого гнізда, ще кажуть: “Вона в цей день мосте кубло”. У с. Костобобрів Семенівського р-ну на Сороки пекли спеціальні калачі. Їх кришили і розкидали птахам, “щоб не чіпали города”².

Свято Хрестя знаменує половину посту. На нього пекли спеціальні вироби із тіста – “хрещики”, які зберігали на покуті, за іконами, у зерні чи борошні. Коли приходила пора сіяти, хрести брали на поле і з ними починали роботу: закопували на ниві, куштували самі та

давали худобі. Цього дня також згадували про пташок. На Новгород-Сіверщині казали, що на Хрестя “ворона гніздо мосте і крест кладе”. Тут ця пташка вважалася передвісником урожаю. “Як високо літає – високим буде жито, а як низько, то низьким”. Хлібні хрести також кришили і розкидали пташкам³.

За народними віруваннями, на Благовіщення (7 квітня) земля прокидається від зимового сну. До цього дня не починали роботи на полі, городах, “бо це ж Бог не благословив землі”. Свято, як правило, випадало на час Великого посту, коли заборонялися розваги. Єдине, що на Благовіщення дозволялося, – співати веснянки. Очевидно, це відгомін традиції, закоріненої у давньому світогляді, за яким людина наділена магічною здатністю впливати на природні явища і процеси. Обрядові пісні, хороводи, забави мали прискорити прихід весни та сходження рослинності. Щоб закликати весну, діставалися найвищих місць, “на бугор вихаділі, весну пелі”, ходили співати до лісу, водили хороводи навколо дерев: “Ходять круг голля і пєять”, взявшись за руки та співаючи, оббігали село.

За тиждень до Великодня була Вербна неділя. Тоді в церкві освячували гілочки верби, після чого, вважалася, вони набували магічних властивостей. Їх використовували як оберіг та задля добробуту. Щоб грім не спалив хату, гілочки кидали в піч, вербовим прутиком виганяли перший раз після зими худобу на пасовище, після того його встромлювали у “фірточку”, щоб корова верталася додому⁴. Для багатого урожаю у коробку, з якої сіяли, кидали шматочки верби.

У Вербну неділю також починали писати писанки.

У Чистий четвер наводили лад у хаті та садибі. До вечора мало бути все приб-

рано. До сходу сонця милися, щоб “ніякої хвороби не було”. Люди вірили – хто ступить на місце, куди вилили воду після купелі, на того перейде хвороба⁵.

До Великодня фарбували яйця: червоні (у цибулинні), сірі (у гречаній полові), жовті (у лотосі); писали писанки. Паску прикрашали “птичечками, шишечками, хрестиком”, повивали обручем.

За християнською традицією, на всенічну службу жінки йшли в темному одязі та чорних хустках. Перед світанком всі, особливо дівчата, переодягалися у святковий одяг. Зазвичай після освячення дарів намагалися якнайшвидше повернутися додому: “Із церкви першим прибіжиш – робочим будеш”⁶, “хоть два рази паски вкуси, шоб з роботою справляться”⁷.

Молоді жінки та дівчата, прийшовши із церкви, клали в миску з водою свячені червоні яєчка і вмивалися.

На Великдень вдома була присутня вся родина. На столі повинна була стояти паска, біля неї чи на вершку сіль, поряд крашанки. Перед споживанням свяченого читали молитви, спочатку їли паску та яйця, після того – всі інші страви.

Під час трапези не дозволялося пити воду, шоб у полі не дошкуляла спрага⁸. Вдень не лягали спати, “бо гриби не будуть шукаться”.

Розговівшись, дівчата поспішали на вулицю “вперед пєсну запєть, шоб вишли замуж”. Чоловіки в цей день розважалися грою “на вбитки”, молодь водила танки. Взагалі, на Великдень у селі було гамірно. У церкві зранку до вечора дзвонили дзвони, “молодиці, виряжені у керсетки, плахти, ходили по селу, співали”.

На другий день свята ходили в гості, особливо одружені діти до батьків. Із собою приносили паску та яйця. Гостям у дорогу давали такі самі гостинці. “Як тобі нічого не покладуть, то на вред уже”⁹. Цього дня діти ходили “христосувалися”, обов’язково відвідували хрещених батьків. Зайшовши до хати, тричі промовляли: “Христос воскрес! З празником будьте здорові!” Їм відпо-

відали: “Воістину воскрес!” Усім давали гостинці, а хрещеникам подарунки: “А хресна у нас хороша була, дає пару яєць і по платку”.

Шкаралупу від свячених яєць використовували як магічний засіб для покращення добробуту, кидали їх курам, приказуючи: “Їжте, курочки, шкаралупки, а ми будемо абдирать [молоти] хлібець да їси бєлий хлєб”¹⁰.

На дев’ятий день після Пасхи поминали покійних родичів. На кладовище виносили багатий обід, як і на Великдень. На могилах традиційно качали яйця і там їх залишали, пояснювали свої дії так: “Духам мертвим дарім яйця”. Також качали хрестом писанку і крашанку, після чого їх розбивали, “шоб вони їли”. Раніше цього дня не можна було городити тини, “бо загорожуїш дощ”.

Свято Юрія (Григорія) припадає на 7 квітня. Люди вірили, що роса в цей день має цілющі властивості. Тому до схід сонця нею вмивалися “дівчата, шоб гарними були, шоб коси росли, старі вмивалися, шоб голова, очі не боліли”¹¹. Обов’язково виводили на росу пасти корів. У цей день на Чернігівщині, як і по всій Україні, із церковною процесією приходили на поле, де відбувалося освячення сходів та влаштовувався святковий обід. Для багатого урожаю качалися біля ниви, підкидали яйця, качали їх по житі.

На Юрія найкраща пора для сіяння огірків та гарбузів.

До свята Трійці починали готуватися у суботу. Тоді зіллям прибирали хату, його вішали за іконами, на вікна, двері, кидали на стіл, устеляли долівку. Зелений набір був різноманітний: м’ята, липа, клен, любисток, чебрець, “лепешняк пахучий”, трава шовкова, явір. На подвір’ї зелені гілки встромлювалися у ворота, вікна, вхідні двері та стріхи хати, на господарські будівлі, криниці. У с. Перелюб Корюківського р-ну перед кожним вікном закопували по берізці.

Люди, спостерігаючи за тим, як сохне зілля, висловлювали прогнози господарського змісту: “Якщо май за ніч став сухим – буде сухе літо”¹², “як зав’яне

май, буде погана сушка сіна”¹³.

Зілля виносили з хати через тридев'ять днів. Його викидали на горище, “шоб грім хати не спалив”¹⁴, на город, “шоб урожай був”¹⁵, спалювали. У с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну кілька “галючок” залишали до Нового року, тоді кидали їх у піч.

Із Трійцею пов'язані деякі аграрні звичаї. Напередодні садили капусту. Щоб вона краще росла, по грядках “альху штрикали”, це саме робили і з помідорами. Після свята посохле “кличання” устромлювали в грядки, “шоб тучка не їла”, розкидали по городу проти шкідника – капустянки, клали в погріб, щоб городину “не займали миші”.

Троїцьке зілля також використовували як магічний засіб для збільшення приплоду курчат. “Матка под яйця клала, шоб циплята харашо виводились”¹⁶.

Розповсюдженням є зберігання зілля на випадок смерті, його клали в домовину.

На Трійцю проходять молодіжні гуляння. У північних районах Чернігівщини в понеділок хлопці та дівчата збиралася у саду або біля дерев, там готували яєчну, співали, танцювали. Все це називалося “завивати вянкі”.

У південних районах Чернігівщини молодь святкувала Трійцю біля спеціального дерева – “вихи” (віхи). Його в суботу приносили з лісу і встановлювали в селі. У деяких місцевостях обтесували на вісі всі гілки. Але обов'язково її оздоблювали: чіпляли калину, “стружки”, стрічки та квіти, на вершку встановлювали одягнену солом'яну ляльку. Навколо дерева робили загороду, яку також прибирали “кличанням”. Кожна з молодіжних громад села збиралася біля своєї “вихи”. Хлопці вночі вартували біля дерева, щоб інші його не повалили. Біля “вихи” варили кашу, цілу ніч гуляли. Так святкували три дні, іноді дерево стояло й тиждень.

Зі святом Трійці пов'язані народні уявлення про відьом та русалок, зустріч з якими вважалася у ці дні небезпечною. Русалки, за повір'ями, з'являлися після Зеленої неділі. У цей період селяни не ходили в ліс та до річки, боя-

лися, що “русалки залоскочуть”. Щоб ці створіння не заходили до хати, на вікнах розкладали коржі, спеціально спечені для цього випадку¹⁷. Очевидно, мали захищати оселю від них і закопані під вікном берізки, біля яких уранці люди шукали слід русалок. Кличанням захищались і від відьми: “осику у воротах, у двері, шоб відьма не прийшла”, “воно лежить, шоб відьма не лізла в хату”¹⁸. Саме тому частину зілля залишали у хліву й після свят, “шоб відьма корови не доїла”. У ці дні також згадували покійних, що пішли з життя “наглою” смертю: “У суботу, перед кличальною неділею, утоплеників, безвісті пропавших поминають”, “нехрещене дитятко вмерло, таких діток поминають після Трійці”. Походження русалок пов'язують з померлими на Трійцю: “Хто вмере на Трійцю, це русалки”. На свята залишали на столі їжу для померлих. “Троєцькі святкі дві неділі, дві неділі всьо лежить на сталі”¹⁹. Вважається, що в троїцькому зіллі поселяються душі померлих родичів, також що там перебуває Святий дух.

На Трійцю припадає Сухий Четвер, у який заборонялося працювати, особливо в полі. У цей день, як правило, виносили сушити одяг: “Адежду сушили, скриню виносять, шоб русалки прибиралась”.

Івана Купала відзначають у ніч із 6 на 7 липня. Одним із провідних мотивів свята є аграрний. У північних районах Чернігівщини на Купала відбувалося обрядове дійство, яке називалося “закидати грядки”... і полягало в тому, що дівчата, накривши по городах саджанців, садили їх на імпровізованому місці, туди приносили столи та влаштовували гуляння, яке тривало цілу ніч. Треба зазначити, що землю для грядок орали незвичним способом: “У нас там перехресна дорога, увечері виносили плуг, упрягаємося у ярмо, хлопці за плуг держаться, а ми тягаєм”²⁰.

На Новгород-Сіверщині обрядове засаджування грядок пов'язують із дощем: “До повночі гуляємо і піде дощ”. Наголошується на тому, що саджанці потрібно вкрати у вдови. Щоб виклика-

ти дощ, їх також кидали в колодязь²¹.

Аграрні мотиви переважають і в інших купальських обрядах. Для гарного росту городини в грядки встромлювали гілочки дерев, котрі мали поділитися з рослинами своєю силою: "В ноч под Івана встомляють альху в кукурудзу, щоб качання було велікоє"²². У цей день дівчата плели вінки та клали їх на капусту: "шоб, як Іван, головата була". Проти цього свята на городі тулили докупи капустяне листя та приказували: "Іван, Іван, тулі качан"²³. Можливо, з аграрних міркувань, перестрибували через вогонь, часто замість нього використовували букети з кропиви та квітів, будяки, деревця: "Встромят у песок вішню невелічкую, шапку павесят і пригають"²⁴. У північних районах Чернігівщини перестрибували через купу піску, в яку встромлювали саджанці різноманітних овочів, інколи навколо неї запалювали вогонь²⁵.

Особливістю Купала є спускання на воду головних його атрибутів, це явище вчені пов'язують з темою дощу. У с. Кобижча Бобровицького р-ну з квітів виготовляли великий хрест, до нього прилаштовували голову із соняшника, а в кінці свята опудало кидали у воду²⁶. У с. Вертіївка Куликівського р-ну розповідали: "Увечері становим Купайло – букет цвітів, а наверху кропиву жалючу, тоді перестрибуєм, на другий день несемо його на воду топить"²⁷.

Для купальських обрядів також характерна тема кохання та одруження. Про це, зокрема, свідчать ліричні пісні, які виконувались молоддю під час свята. Розповсюдженим було ворожіння дівчат на вінках щодо майбутнього заміжжя. Спостерігаючи за траєкторією руху на воді цього атрибута, визначали долю кожної дівчини: "Два вінка пускали – свій і якого хлопця хочеш, чи ізйдуться до міста", "чий попереду попливе, та заміж вийде, який позаді, не вийде, винок на низ пашов, каже, утоплюся".

У Семенівському р-ні дівчатам і хлопцям, яким прийшов час одружуватися, на ворота чіпляли імпровізовані колиски: "Який хлопець засидівся, долго не женіться, вешають на хвіртку люльку

ему, шоб скарей дітя"²⁸.

Люди вірили, що в ніч на Івана Купала трава та роса набувають чудодійних властивостей. Тому до сходу сонця їх збирали та при потребі використовували, як ліки. Під час хвороби помічним вважалося і мурашине масло, знайдене в це свято в лісі.

У цей час також сміливці шукали цвіт папороті, його уявляли таким: "Воно наче вогнем блиснуло і все", "папороть будь-шо, шо не цвіте, падає, як зірка". За повір'ями, папороть розцвітає опівночі, тоді з'являються нечисті сили і перешкоджають зірвати квітку: "Як приближалось дванадцять, гадюки, всяка нечисть лізе, вони повтікали. Як бігли, колесо поперед ноги", "один осмілився... дванадцять чортів бігли за ним, біля каплиці став навколішки, Богу молиться, одійшли". Щоб нейтралізувати нечисту силу, використовували обереги: "Єхалі в лес, малітва не от Бога, верьовку увешаную у конській хвост... Верьовкой круг, сам посерьодке читає"²⁹, "нож, яким не різали нічого, а дванадцять разів паску, обкружиш колесом, скільки рукою достанеш". Той, хто спромігся зірвати квітку, наділявся надзвичайною магічною силою, особливо щодо "всякого знання": "У лапоть упав цвіт папороті, і він все чисто знає"³⁰, "цвіт папороті вирвеш, руку трохи різануть і пакласти квітачку, будеш знать, як коні іржуть, корови, шо захочеш, все в тебе буде"³¹.

День св. Петра та Павла (12 липня) у північних районах Чернігівщини припадає на дожнивварський час. До цього свята молодь лаштувала гойдалки – "релі", які ставили на кожному кутку села. Також готувати страви з молодого м'яса чи овочів, казали, "шоб була новина".

До сходу сонця на Петра на городі тулили хрестом капусту, щоб в'язалася у головки. Те саме робили на Іллю та Спаса. При цьому приказували: "Святий Петро, Ілля, тулись капуста моя, і ти, Святий Спас, тули капусту у нас"³².

У північних районах Чернігівщини на святого Іллі (2 серпня) починали жати жито. Перед початком роботи приказували: "Зажні Ілля, зажну і я". У кін-

ці жнив із останніх колосків робили "бороду", біля неї клали гостинці та промовляли: "Ілля, а те твоя дара". У цей день також тулили капусту та зверталися до святого: "Святий Ілля, тулись капуста моя".

На Спаса (19 серпня) у церкві освячували яблука та обжинкові атрибути: хрещики, обжинки, вінки, квітки, з яких восени починали озиму сімбу.

Перед Спасом також тулили капусту, промовляючи: "Святий Спас, потули капусточку у нас".

---

¹ Записано у с. Перелюб Корюківського р-ну від Коршун Г. Ф., 1927 р. н.

² Записано у с. Костобобрів Семенівського р-ну від Ленькової К. М., 1932 р. н.

³ Записано у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну від Козлової О. П., 1928 р. н.

⁴ Записано у с. Чорнотичі Сосницького р-ну від Плющ Т. В., 1926 р. н.

⁵ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

⁶ Записано у с. Дігтярівка Новгород-Сіверського р-ну від Чмихун Н. М., 1937 р. н.

⁷ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

⁸ Записано у с. Біла Слобода Корюківського р-ну від Кожем'яки Марії, 1936 р. н.

⁹ Записано у с. Козацьке Бобровицького р-ну від Чубовської П. О., 1940 р. н.

¹⁰ Записано у с. Кудлаївка Новгород-Сіверського р-ну від Софіцької М. О., 1926 р. н.

¹¹ Записано у с. Кобижча Бобровицького р-ну від Лисенко А. Ф., 1936 р. н.

¹² Записано у с. Костобобрів Семенівського р-ну від Ленькової К. М., 1932 р. н.

¹³ Записано у с. Грем'яч Новгород-Сівер-

ського р-ну від Подгорної І. М., 1932 р. н.

¹⁴ Записано у с. Кобижча Бобровицького р-ну від Лисенко А. Ф., 1936 р. н.

¹⁵ Записано у с. Костобобрів Семенівського р-ну від Ленькової К. М., 1932 р. н.

¹⁶ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

¹⁷ Записано у с. Перелюб Корюківського р-ну від Мацу Г. С., 1929 р. н.

¹⁸ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

¹⁹ Записано у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну від Козлової О. П., 1928 р. н.

²⁰ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

²¹ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

²² Записано у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну від Ступак Г. П., 1915 р. н.

²³ Записано у м. Семенівка від Саливон Г. І., 1925 р. н.

²⁴ Записано у с. Бирине Новгород-Сіверського р-ну від Козлової О. П., 1928 р. н.

²⁵ Записано у с. Грем'яч Новгород-Сіверського р-ну від Краснай М. Д., 1908 р. н.

²⁶ Записано у с. Кобижча Бобровицького р-ну від Лисенко А. Ф., 1936 р. н.

²⁷ Записано у с. Вертіївка Ніжинського р-ну від Чепели Г. І., 1917 р. н.

²⁸ Записано у с. Костобобрів Семенівського р-ну від Ленькової К. М., 1932 р. н.

²⁹ Записано у с. Костобобрів Семенівського р-ну від Ленькової К. М., 1932 р. н.

³⁰ Записано у с. Піски Бобровицького р-ну від Іванко О. П., 1913 р. н.

³¹ Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.

³² Записано у с. Стахорщина Новгород-Сіверського р-ну від Святюхи П. І., 1913 р. н.